

В. П. Палюк

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Миколаївського інституту
права (Національний університет
«Одеська юридична академія»),
суддя апеляційного суду у відставці,
заслужений юрист України*

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ УКРАЇНИ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Відомо, що 11 вересня 1997 р. стало для України потрійною датою, оскільки: 1) набрали чинності Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї; 2) визнана обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикція Європейського суду з прав людини (далі — Євросуд) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції; 3) кожен українець після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту набув право звернутися до Євросуду.

Тому на той час науковці цілком закономірно зазначали, що: «перед правниками постала вимога, з одного боку, не відступати від положень Конвенції, а з другого — спиратися у своїх рішеннях на практику Євросуду щодо розгляду справ про порушення цих прав» [5, с. 11], оскільки «знання та врахування прецедентних рішень Євросуду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» — одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [29, 358].

З того часу минуло майже 16 років, але питання застосування судами загальної юрисдикції України положень Конвенції та практики Євросуду залишається не лише актуальним, а й одним із складних. Пояснюється це, по-перше, «наявністю в державі суб'єктивного та об'єктивного чинників, які створюють перепони такого застосування» [25, с. 36]. Сутність першого — суб'єктивного чинника — залежить винятково від професійного мислення суддів, які, як зазначають ЗМІ, «не мають такого бажання» [36], оскільки «...звикли застосовувати тільки позитивне законодавство, а не прецедентне право...» [38], а тому їх «...юридична ментальність побудована лише на інструкціях» [12]. До того ж «...українська юриспруденція «бачить» при роз-

гляді справи насамперед норму закону (продукт держави), а не природні права людини, в які держава не має права втручатися» [19]. Отже, все це свідчить, за твердженнями ЗМІ, про «...низький рівень правової культури, слабе знання міжнародного права...» [34, с. 8]. Другий – об'єктивний чинник – полягає «у відсутності офіційно опублікованих аутентичних перекладів рішень Євросуду не лише проти України, а й в усіх інших питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [40].

По-друге, ще й зараз триває досить гостра дискусія щодо особливостей застосування положень Конвенції та практики Євросуду. Одні фахівці, наприклад, вважають, що це належить до права судів загальної юрисдикції України, а інші дотримуються протилежної точки зору, наголошуючи, що це їх професійний обов'язок. Сторони таких спорів, звинувачуючи одна одну у «відсутності професіоналізму» [35], забувають про існування відмінностей між такими процесуальними діями, як «питання, які вирішує суд під час ухвалення рішення» (ст. 214 ЦПК) та «зміст рішення суду» (ст. 215 ЦПК). На додаток до цього розмежування доречно враховувати методика застосування положень Конвенції та практики Євросуду.

По-третє, немає єдиних критеріїв застосування практики Євросуду. Переважно з цього питання виокремлюють три основні підходи судів загальної юрисдикції України. Так, «перший полягає в застосуванні норм Конвенції та практики її тлумачення Євросудом у нерозривній єдності. У таких випадках вітчизняні суди цитують рішення Євросуду, супроводжуючи це посиланням на Конвенцію. Другий підхід передбачає використання практики Євросуду як додаткового аргументу, яким обґрунтовується позиція вітчизняного суду, що базується на нормах національного права. В інших випадках у судових рішеннях національних судів практика Євросуду розглядається як тлумачення, що має нормативний характер» [21, с. 65].

Теоретичною основою для відповіді на ці та інші питання стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців: М. Антонович, З. В. Бортновської, В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, М. В. Буроменского, М. Л. Белкіна, Ю. Л. Белкіної, С. П. Головатого, Д. Гом'єн, С. В. Гончаренка, В. І. Гуменюка, М. Де Сальвіа, Т. І. Дудаш, О. В. Демченка, Ю. Є. Зайцева, Л. Зваака, Д. Д. Луспеника, В. В. Лутковської, В. І. Манукяна, В. Є. Мармазова, В. В. Онопенка, В. П. Паліюка, Б. М. Пошви, Т. І. Присяжнюк, Ю. Д. Притики, П. В. Пушкаря, П. М. Рабіновича, С. П. Рабіновича, Н. М. Раданович, С. Є. Сиротенка, О. С. Ткачука, В. О. Туманова, Д. Харріса, С. В. Шевчука, Г. Ю. Юдківської та ін.

Проте, варто зауважити, що у вітчизняній юридичній літературі відсутнє комплексне цивільно-правове дослідження особливостей застосування правозастосовчими органами, насамперед судами загальної юрисдикції України, положень Конвенції та практики Євросуду. Отже, мета цієї наукової статті полягає в дослідженні загальних питань такого застосування.

Однак для її реалізації спочатку необхідно: 1) окреслити суттєві особливості Конвенції; 2) визначити її місце у правовій системі України; 3) обґрунтувати висновок про те, що застосування судами загальної юрисдикції України положень Конвенції та практики Євросуду належить до професійного обов'язку, а не до їх права; 4) навести методику зазначеного застосування, а в наступних публікаціях розкрити її зміст.

1. Суттєві особливості Конвенції. Цей міжнародний договір відповідно до ст. 3 Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України» належить до тих видів міжнародних договорів, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Водночас Конвенція, на відміну від інших міжнародних договорів, має свої суттєві особливості, які необхідно враховувати при застосуванні її положень.

Передусім слід звернути увагу на правовий статус Конвенції. Характерно, що зазначений міжнародний договір не завжди сприймався позитивно. Одні вчені вважали, що Конвенція «лише повторює положення Загальної декларації прав людини» [41, с. 823]. Інші — з урахуванням існуючих на той час ідеологій доповнювали думку перших тим, що Конвенція — це «буржуазна пропаганда забезпечення прав людини в капіталістичному суспільстві» [13, с. 59].

Пізніше завдяки практиці Євросуду Конвенція почала виходити, на відміну від інших міжнародних договорів класичного типу, за межі звичайних взаємних зобов'язань між державами — членами Ради Європи. Окрім традиційних двосторонніх зобов'язань, вона стала підставою для об'єктивних зобов'язань, що відповідно до її преамбули «створюють колективну гарантію» (рішення Євросуду у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978)). Із урахуванням саме такого правового статусу фахівці дійшли слушного висновку, що Конвенція «досягла рівня конституційного закону Європи» [31, с. 122], або ж стала «єдиним і найбільш важливим політико-правовим знаменником для держав європейського континенту», «Конституцією прав людини європейської спільноти» [2, с. 60] тощо.

На сьогодні з урахуванням норм ст. 6 Договору про Європейський Союз [8, с. 532] та положень ст. 59 Конвенції в редакції Протоколу № 14 до неї Конвенція посідає особливе місце не лише у праві Ради Європи, а й Європейського Союзу. Більше того, з огляду на статутний характер вона належить до «джерел первинного права Європейського Союзу» [27, с. 56], якими безпосередньо передбачено захист прав людини і основоположних свобод, визначених у положеннях Конвенції.

Такий правовий статус Конвенції пояснюється наведеним нижче.

Майже всі положення Конвенції, як відомо, містять оціночні (абстрактні) поняття. Тому зміст її норм — розуміння закріплених нею прав людини і основоположних свобод — розкривається Євросудом через їх тлумачення. При цьому у практиці Євросуду використовуються текстуальний (пов'язаний із двомовністю тексту Конвенції), цільовий (телеологічний) та еволюцій-

ний способи тлумачення. Останні два способи досить слушно називають «динамічним тлумаченням Конвенції» [20, с. 22], завдяки яким Євросуд виробляє «стандарти розуміння основоположних прав і свобод людини» [33, с. 5], а сама Конвенція розглядається як «живий механізм, що постійно розвивається» [7, с. 69].

Наприклад, безпосередньо в тексті Конвенції не міститься жодної згадки про гарантування — а отже, й про конвенційний захист — екологічних прав людини, а також «її норми не гарантують права на збереження природного середовища як такого» (п. 52 рішення Євросуду у справі «Кіртатос проти Греції» (1998)). Однак у рішенні Євросуду у справі «Лопес Остра проти Іспанії» (1994), «яке уже визнається «класичним» [11, с. 12], захист згаданих прав став можливим і, що характерно, постійно удосконалюється. Після накопичення певної практики розгляду аналогічних справ Євросуд у контексті ст. 8 Конвенції напрацював «загальні принципи щодо права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля» [24, с. 249], які він же використовує при розгляді подібних порушень.

Нормативний зміст Конвенції набуває подальшого розвитку завдяки правозастосовній практиці Євросуду, який діє відповідно до правила судового прецеденту. Передусім на це вказує пп. «b» п. 1 ст. 28 у редакції Протоколу № 14 до Конвенції, де вперше вживається термін «усталена практика Євросуду».

Існування судового прецеденту також підтверджується рішеннями Євросуду, у мотивувальній частині яких зазначено, що «відповідно до його *усталеного прецедентного права* (курсив наш. — В. П.) метою норми про національні засоби правового захисту, яка міститься в п. 1 ст. 35 Конвенції, є надання договірним сторонам можливості запобігти або виправити порушення прав, що стверджуються, до того, як ці заяви будуть передані Євросуду» (п. 57 рішення Євросуду у справі «Меріт проти України» (2004)).

Щодо існування прецедентної практики Євросуду деякі знані науковці зазначають, що при вирішенні конкретної справи «Євросуд, як правило, посилається на свої попередні рішення з цієї або близької категорії справ так, як і на рішення з супровідних питань, що виникали у процесі розгляду цієї справи. Прийнято посилатися на найближчі рішення «з числа останніх». Водночас найбільшим авторитетом користуються рішення (багатьом з них чимало років), які можна назвати «модельними»: у них вперше або найбільш детально висловлені відповідні правові позиції та установки Євросуду» [37, с. 104]. Інші доповнюють, що «у своїх судових рішеннях Євросуд на чільне місце поставив свої попередні рішення (прецеденти) і не бажає від них відходити, навіть якщо комусь здається, що він цим порушує Конвенцію... Мотивуючи свої судові рішення власними прецедентами, Євросуд фактично зобов'язав держави поважати їх і брати за основу в аргументації їхніх позицій у власних справах» [3, с. 136–137].

Таким чином, доктрина *stare decisis*, незважаючи на офіційне заперечення застосування при вирішенні конкретних справ, фактично діє «у модифікованому вигляді та має назву «усталена практика Євросуду», що, у свою чергу, є результатом адаптації прецедентного права країн англосаксонської правової сім'ї до умов правових систем країн континентальної Європи» [39, с. 155]. Отже, не можна ставити під сумнів те, що положення Конвенції необхідно реалізовувати в контексті прецедентних рішень Євросуду. Проте слід враховувати, що практика Євросуду з певних питань також не є статичною, а постійно розвивається, оскільки «Конвенція повинна тлумачитися з точки зору умов сьогодення» (рішення Євросуду у справі «Маркс проти Бельгії» (1979)).

Також, аналізуючи особливості Конвенції, не слід забувати про об'єктивний обов'язок високих договірних сторін, який за своїм змістом пов'язаний із певним стандартом і обсягом прав людини, від якого держава не може відступати. Такий обов'язок слід розглядати у двох аспектах. У першому — об'єктивний обов'язок означає, що «обов'язок є постійно діючим (в універсальному або регіональному співтоваристві держав), не залежить від поведінки інших держав і унеможливає посилання на цю поведінку як на виправдання своїх неправомірних дій. Звідси особливе значення, яке надається імперативній необхідності виправляти положення в разі, коли міжнародний орган, уповноважений на те, констатує порушення прав людини. Визнання об'єктивного характеру обов'язків держави щодо захисту прав людини є умовою функціонування європейського публічного порядку, складовою якого є система захисту прав людини» [6, с. 9–13].

У другому аспекті об'єктивний обов'язок стосується «реалізації міжнародно-правових зобов'язань не тільки держави, а й інших суб'єктів права» [30, с. 12–19], зокрема судів загальної юрисдикції України. Але у цьому разі обов'язок такого застосування, а не право вибору додатково визначається національним законодавством. В іншому разі може настати міжнародно-правова відповідальність держав за невиконання своїх зобов'язань, зокрема за «неналежне здійснення або нездійснення узгодження національного законодавства з міжнародним правом» [4, с. 36]. При цьому слід мати на увазі, що «не лише прийняття, але й неприйняття необхідного закону може стати основним елементом міжнародного правопорушення» [18, с. 149]. Отже, зобов'язання щодо виконання чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (у цьому випадку — Конвенції та практики Євросуду), безпосередньо покладається, з одного боку — на державу, а з другого — на суди загальної юрисдикції України.

2. Місце Конвенції у правовій системі України. Найважливіше конституційне положення, що регулює взаємодію міжнародного права з внутрішнім правом (ч. 1 ст. 9 Основного Закону), спочатку було відображено в законах України від 10 грудня 1991 р. № 1953-ХІІ «Про дію міжнародних

договорів на території України» та від 22 грудня 1993 р. № 3767-XII «Про міжнародні договори України», а пізніше — ще і в ч. 1 ст. 19 чинного Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України». Отже, належним чином ратифікований міжнародний договір є джерелом права в Україні, а закріплені у ньому міжнародно-правові норми, дія яких визнається у сфері внутрішньої юрисдикції, підлягають застосуванню правозастосовчими органами, насамперед судами загальної юрисдикції України.

Однак необхідно зауважити, що у Конституції України не відображено низку принципово важливих питань, пов'язаних зі статусом міжнародних договорів у вітчизняній правовій системі. Зокрема, йдеться про відсутність конституційних положень щодо визначення юридичної сили чинних міжнародних договорів в ієрархії норм внутрішнього права. Положеннями ч. 1 ст. 9 Конституції України лише встановлено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Оскільки неврегульованість цього питання в Конституції України певним чином компенсується спеціальним законодавством, у якому визначено: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» (наприклад, ст. 3 Закону України від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР «Про рекламу», ст. 5 Закону України від 11 липня 2001 р. № 3792-XII «Про авторське право і суміжні права», ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України», ст. 3 Закону України від 01 грудня 2005 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів, ч. 2 ст. 10 ЦК тощо). Таким чином, у нашій державі фактично не існує законів, у яких зазначалося б про перевагу своїх норм над принципами міжнародних договорів.

Водночас відсутність такої вказівки в текстах інших спеціальних законів України: від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», від 13 січня 2011 р. № 2938-VI «Про інформацію», від 13 січня 2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» тощо, ще не означає, що на сферу їх дії не поширюється міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У такій ситуації необхідно враховувати викладені вище загальні положення ч. 1 ст. 9 Конституції України, а також ч. 1 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України».

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що вітчизняним правом передбачено загальний підхід, який визначає юридичну силу чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до його правил Конституція України посідає перше

місце, а друге місце — після її норм, одночасно з перевагою над галузевим законодавством нашої держави — згадані вище міжнародні договори.

Також має право на існування спеціальний підхід, за яким визначено у внутрішньому правопорядку держави юридичну силу тих міжнародних договорів, у яких йдеться про права людини. Російські дослідники вважають, що «загальновизнані міжнародно-правові норми, що стосуються прав людини, у правопорядку Російської Федерації мають, принаймні, не меншу юридичну силу, ніж положення Конституції Російської Федерації» [16, с. 39], оскільки вони «поставлені навіть перед Конституцією» [17, с. 253]. Дещо сміливіше розмірковують українські фахівці, які свого часу зазначали, що «визнання примату міжнародного права у внутрішньому правопорядку означає надання договору вищої сили відносно законодавства (є випадки, коли ця вища сила визнається щодо Конституції)» [9, с. 185].

Безумовно, що до таких міжнародних договорів належить Конвенція, положення якої «в контексті прав людини займають вищий щабель в ієрархії законів України, а Основний Закон — друге місце» [26, с. 10]. Характерно, що таку точку зору підтримують інші фахівці, які свою думку додатково підтверджують ч. 1 ст. 3 Конституції України [32, с. 34], згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, наявність спеціального підходу, за яким визначено юридичну силу Конвенції в контексті прав людини, дає підстави вважати, що її положення, які динамічно розвиваються практикою Євросуду, займають вищий щабель у внутрішньому правопорядку України, а Основний Закон — друге місце, оскільки його норми з цього ж питання є більш статичними.

3. Застосування судами загальної юрисдикції України положень Конвенції та практики Євросуду належить до їх професійного обов'язку. Такий висновок ґрунтується на результатах із системного аналізу норм чинного законодавства України, незважаючи на відсутність у його тексті дієслова «зобов'язані». Така ситуація є підставою для існування протилежних точок зору. Наголошується, що «ні в чинному Законі України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій» (ст. 54 Права і обов'язки судді), ні в аналогічній нормі попереднього закону, ні у ст. 17 Закону України» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини не передбачено обов'язку судді (а не права) при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Євросуду (зокрема, у рішеннях щодо України), як це визначено у ст. 46 Конвенції та в Законі України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [28, с. 10]. Інші фахівці стверджують, що «...обов'язок застосування практики Євросуду судами України, в тому числі й господарськими судами, при вирі-

шенні підвідомчих їм справ не знаходиться у системному зв'язку із господарським процесуальним законодавством» [1, с. 19].

Безумовно, зазначені вище точки зору у контексті ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) мають право на існування. Більше того, вони цікаві ще й тим, що надають підстави ще раз перевірити власну позицію. Зокрема, проведений із цією метою додатковий аналіз вітчизняного законодавства свідчить про обґрунтованість попередніх висновків автора про те, що: «суди загальної юрисдикції України зобов'язані застосовувати положення Конвенції та практику Євросуду» [23, с. 127–129]. Однак у цій науковій статті, на відміну від попередніх, аргументи на підтримку зазначеної точки зору викладено по-іншому.

Наявність такого обов'язку полягає у визнанні того, що Конвенція та практика Євросуду є частиною вітчизняного законодавства. Немає сумніву, що вони стали такими на підставі Закону України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». Більше того, у ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Євросуду як джерело права».

Не менш переконливим аргументом на користь того, що суди загальної юрисдикції України зобов'язані застосовувати положення Конвенції та практику Євросуду, є дотримання принципів цивільного судочинства. В іншому випадку це може стати підставою для ухвалення незаконних судових рішень.

На сьогодні з урахуванням сучасного погляду на теорію принципів систему принципів цивільного процесуального права поділяють на «загальновизнані принципи і норми міжнародного права та принципи, закріплені у національному законодавстві» [15, с. 118]. До загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у контексті ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд), без сумніву, слід віднести принцип верховенства права, право на суд, правову визначеність, правову ефективність тощо. Що стосується принципів, закріплених у національному законодавстві, то вони відображені в Конституції та законах України, положеннях ЦПК. Так, у Конституції України, норми якої є «системою загальноправових, міжгалузевих та галузевих принципів, що розкривають природу і сутність різних форм судочинства» [14, с. 894], закріплено єдині підстави правосудної діяльності всіх органів судової влади: поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу й судову (ст. 6); верховенство права й законності (ст. 7); право на судовий захист (ст. 55); здійснення правосуддя тільки судом (ст. 124); незалежність і підпорядкування суддів закону (ст. 129) та ін.

Щодо закріплення згаданих принципів у ЦПК, то у його нормах зазначено, що під час ухвалення рішення суд вирішує питання про визначення правової норми, яка підлягає застосуванню до тих чи інших встановлених правовідносин (п. 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК). У свою чергу, підставою для скасування рішення суду першої інстанції й ухвалення нового рішення або зміни рішення судом апеляційної інстанції є порушення або неправильне застосування норм матеріального права. Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню (п. 4 ч. 1, ч. 2 ст. 309 ЦПК).

Правова позиція Верховного Суду України — найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції — також ґрунтується на однаковому застосуванні норм матеріального права. Так, заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана виключно з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах (п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК). При цьому характерно, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України (ч. 1 ст. 360-7 ЦПК).

Отже, під час ухвалення рішення суд зобов'язаний визначити правову норму, яка підлягає застосуванню до тих чи інших правовідносин (п. 4 ст. 214 ЦПК). До таких правових норм, як зазначалось вище, належать положення Конвенції та практика Євросуду, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4. Методика застосування судами загальної юрисдикції України положень Конвенції та практики Євросуду. У нормах Конституції України, як вже зазначалося, не визначено механізму застосування у внутрішньому праві України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому свого часу фахівці з урахуванням вітчизняного законодавства визначили загальну систему застосування норм міжнародних договорів України. На сьогодні цей підхід є слушним, оскільки відповідає нормам чинного законодавства нашої держави і ґрунтується на таких засадах:

«1) норми міжнародних договорів, які введено в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування норм договорів, про які йдеться, не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальну трансформацію цих норм у внутрішнє законодавство;

2) у разі колізії норм ратифікованого договору і норм національного права перші мають вищу силу над другими і підлягають пріоритетному застосуванню;

3) забороняється вводити в право України і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать Конституції України. Такі договори посідають друге після Конституції України місце як джерела правових норм, що підлягають застосуванню» [10, с. 11].

Водночас така загальна система застосування у внутрішньому праві України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких нада на Верховною Радою України, залишає поза увагою викладені на початку цього дослідження суттєві особливості Конвенції. Власне, вони дають підстави для напрацювання методики застосування положень Конвенції та практики Євросуду, яку свого часу розробив автор цієї статті [22, с. 29]. Щоразу вона удосконалюється, але сутність її полягає в усвідомленні того, що Євросуд захищає лише ті права, які передбачені Конвенцією та розвинуті практикою Євросуду. До того ж рішення Євросуду, яке розвиває абстрактні, оціночні положення Конвенції, повинно бути аналогічне з обставинами справи, що розглядається судами загальної юрисдикції України. Лише після цього положення Конвенції та практика Євросуду застосовуються:

1) у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та практиці Євросуду;

2) за наявності в національному законодавстві правових «прогалін» щодо прав людини та основоположних свобод які, водночас, визначені в Конвенції та практиці Євросуду;

3) у випадках використання в судовій практиці України таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливий розгляд справи», «незалежний і безсторонній суд», «розумний строк розгляду справи» тощо, які є в українському законодавстві, але не розкриваються;

4) для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі рішень Євросуду.

Таким чином, при вирішенні питання, яка правова норма підлягає застосуванню до певних правовідносин (п. 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК), суд під час ухвалення рішення зобов'язаний, а не вправі, перевірити відповідність національного законодавства положенням Конвенції та практиці Євросуду. Така перевірка може здійснюватися з урахуванням викладеної вище методики їх застосування. Якщо в результаті цього буде, наприклад, встановлено, що національне законодавство не відповідає положенням Конвенції та практиці Євросуду, то суд зобов'язаний застосувати відповідну статтю Конвенції та певне рішення Євросуду, в якому розвинуте те чи інше право кожного. Такі дії — зазначення мотивів, з яких суд застосовує зазначену в рішенні суду правову норму — відображаються, як це вимагає п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПК, у мотивувальній частині рішення суду.

Якщо під час ухвалення рішення суд встановить, що національне законодавство повністю відповідає положенням Конвенції та практиці Євросуду, то такий висновок також може бути зазначений у мотивувальній частині рішення суду. Відповідно, це буде свідченням високого професійного рівня автора (авторів) цього правового документа. Однак відсутність такого висновку не може бути підставою для скасування правильного по суті і справедливого рішення суду з одних лише формальних міркувань (ч. 2 ст. 308 ЦПК).

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке:

1. Правова природа Конвенції, яка розкривається через її суттєві особливості, дає підстави стверджувати, що права людини і основоположні свободи захищаються реально, а не формально.

2. Положення Конвенції в контексті прав людини, які динамічно розвиваються завдяки практиці Євросуду, займають вищий щабель у внутрішньому правопорядку України, а Основний Закон — друге місце, оскільки його норми з цього ж питання є більш статичними.

3. У разі «неякісного» вітчизняного законодавства суди загальної юрисдикції України зобов'язані застосовувати положення Конвенції та практику Євросуду із зазначенням у тексті рішення суду відповідних мотивів.

4. Це можливо при дотриманні викладеної вище методики, яка надає суду можливість належним чином вирішити питання застосування відповідної правової норми до тих чи інших правовідносин. Наприклад, відповідність українського законодавства положенням Конвенції та практиці Євросуду свідчить про те, що в цій частині держава належним чином виконує взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання. Лише в такому разі посилання в рішенні суду на Конвенцію та практику Євросуду не обов'язкове, хоча може мати місце.

Список використаних джерел

1. *Беляневич О.* Верховенство права і законність як принципи господарського процесуального права // *Право України.* — 2011. — № 6. — С. 13–20.

2. *Буткевич В.* Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права // *Право України.* — 2010. — № 10. — С. 60–88.

3. *Буткевич В. Г.* Джерела міжнародного права // *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Міжнародне право. Основи теорії: підруч. / за ред. В. Г. Буткевича. — К., 2002. — 608 с.

4. *Буткевич В. Г.* К вопросу об обязанности государств согласовывать предписания внутригосударственного права с принципами и нормами современного международного права // *Вестник Киевского университета: Международные отношения и международное право.* — 1980. — Вып. 10. — С. 3–43.

5. *Головатий С.* Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* — 1999. — № 1. — С. 11–14.

6. *Гусейнов Л. Г.* Международная ответственность государств за нарушение прав человека. — Киев: Ин-т государства и права НАН Украины, 2000. — 235 с.

7. *Де Сальвіа М.* Европейская конвенция по правам человека. — СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 267 с.
8. Договір про Європейський Союз // Право Європейського Союзу : підруч. / за ред. В. І. Муравйова. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 704 с.
9. *Євінтов В.* Імплементация рішень Європейського суду з прав людини: міжнародний та український досвід // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. — К. : Юстініан, 2006. — С. 184–197.
10. *Євінтов В.* Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини у внутрішньому правопорядку України // Вісник Українського центру прав людини. — 1998. — № 1. — С. 10–11.
11. *Зайцев Ю.* Розвиток конвенційного механізму: статті 8 і 10 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2007. — № 2 (34). — С. 11–12.
12. *Закаблук М.* Юридична ментальність українців побудована на інструкціях. Тому Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод важко приживається на нашому ґрунті // Закон і бізнес. — 2006. — № 39. — 30 верес. — 6 жовт.
13. *Захарова Н. В.* Европейская конвенция прав человека: миф и реальность // Советское государство и право. — 1968. — № 2. — С. 59–64.
14. *Комаров В. В.* Науково-практичний коментар ст. 129 Конституції України // Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. — 2-е вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2011. — 1128 с.
15. *Комаров В. В.* Принципи цивільного судочинства та їх система // Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2011. — 1352 с.
16. *Лукащук И. И.* Нормы международного права в правовой системе России. — М. : Спарк, 1997. — 235 с.
17. *Лукащук И. И.* Международное право. Общая часть : учеб. — 2-е изд, перераб. и доп. — М. : Изд-во БЕК, 2001. — 432 с.
18. *Лукащук И. И.* Право международной ответственности. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 432 с.
19. *Макаренко Г.* Право на справедливий суд // Юридичний вісник України. — 2005. — № 40. — 8–14 жовт.
20. *Мармазов В. Є.* Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юрисдикції Європейського суду з прав людини : моногр. — К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. — 400 с.
21. *Онопенко В.* Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення (виступ на Міжнародній конференції) // Право України. — 2011. — № 7. — С. 64–68.
22. *Палійок В. П.* Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав та основних свобод : навч.-практ. посіб. — Миколаїв : Атол, 2003. — 130 с.
23. *Палійок В.* У яких випадках українські судді зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод? // Судова апеляція. — 2006. — № 3 (4). — С. 126–133.
24. *Палійок В. П.* Європейський суд з прав людини щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як особистого немайнового права фізичної особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2012. — Вип. 20. — Т. 4. — С. 246–251.

25. *Паліюк В. П.* Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини // *Європейські студії і право.* — 2013. — № 1 (7). — С. 35–47 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.euro.org.ua.
26. *Паліюк В. П.* Місце Конвенції про захист прав людини і основних свобод у правовій системі України // *Паліюк В. П.* Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. — К. : Фенікс, 2004. — 264 с.
27. *Паліюк В. П.* Місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в праві Європейського Союзу // *Європейські студії і право.* — 2012. — № 1 (5). — С. 50–58 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.euro.org.ua.
28. *Пошва Б. М.* Прецедентна практика Європейського суду з прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканість // *Вісник Вищої ради юстиції.* — 2011. — № 1 (5). — С. 6–39.
29. *Рабінович П. М.* Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* — 1999. — № 1. — С. 357–366.
30. *Рабінович П. М., Раданович Н. М.* Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина.* — Сер. І. Дослідження та реферати. — Вип. 4. — Л. : «Астрон», 2002. — 192 с.
31. *Рисдал Р.* Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе // *Защита прав человека в современном мире / отв. ред. И. А. Лемяк.* — М., 1993. — 238 с.
32. *Савенко М. Д.* Співвідношення судової практики Конституційного Суду України із судовою практикою Європейського суду з прав людини // *Вісник Конституційного Суду України.* — 2006. — № 2. — С. 30–42.
33. *Святоцький О.* Вступне слово // *Право України.* — 2011. — № 7.
34. *Скомороха В.* Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України // *Український часопис міжнародного права.* — 2002. — № 1. — С. 6–11.
35. *Тарахало М.* Голова вищої кваліфікаційної комісії тисне на суддів? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : helsinki.org.ua/index.php?id=1363358544.
36. *Торопчина-Агалкова С.* Конвенцію застосовують, на жаль, рідко... // *Голос України.* — 2002. — № 206. — 11 листоп.
37. *Туманов В. А.* Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. — М. : Издательство НОРМА, 2001. — 304 с.
38. *Шевчук П.* Поспішайте повільно, або чи є можливість скористатися правом звернення до міжнародних судів // *Голос України.* — 1997. — № 159. — 27 серп.
39. *Шевчук С.* Прецедентне право Європейського суду з прав людини та доктрина *stare decisis* // *Право України.* — 2010. — № 10. — С. 147–157.
40. *Штуцьок А.* Імплементація з політичним ухилом // *Юридичний вісник України.* — 1998. — № 42. — 15–21 жовт.
41. O'Connell / *International law.* — V. II. — London. — 1965.

Паліюк В. П. Загальні питання застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Анотація. Досліджуються суттєві особливості Конвенції. Визначається її місце у правовій системі України. Аргументується, що застосування положень Конвенції та практики Євросуду — це професійний обов'язок судів загальної юрисдикції України. Окреслюється методика такого застосування.

Ключові слова: Конвенція, практика Євросуду, суди загальної юрисдикції України, обов'язок, методика застосування Конвенції та практики Євросуду.

Палиюк В. П. Общие вопросы применения судами общей юрисдикции Украины Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод

Аннотация. Исследуются существенные особенности Конвенции. Определяется её место в правовой системе Украины. Аргументируется, что применение положений Конвенции и практики Евросуда — это профессиональная обязанность судов общей юрисдикции Украины. Очерчивается методика применения Конвенции и практики Евросуда.

Ключевые слова: Конвенция, практика Евросуда, суды общей юрисдикции Украины, обязанность, методика применения Конвенции и практики Евросуда.

Paliuk V. General Questions of Application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by General Jurisdiction Courts

Summary. It is researched essential features of the Convention. It is determined its place in the legal system of Ukraine. It is argued that application of the Convention provisions and the European Court practice is professional duty of general jurisdiction courts of Ukraine. It is outlined application methods of the Convention and practice of the European Court.

Key words: Convention, practice of the European Court, general jurisdiction courts of Ukraine, duty, application methods of the Convention and practice of the European Court.